

DRIE GENERATIES VAN LUNTEREN AAN DE SERVETSTRAAT TE UTRECHT

*bekwaam in het kweken van bomen en gewassen,
aanleggen van parken en het bouwen van huizen*

Wanda Waanders

De Servetstraat in Utrecht is het smalle straatje dat vanaf de Domtoren richting Zadelstraat loopt. Aan de voet van de Domtoren staat een oude poort die toegang geeft tot een klein binnenhofje. Daarnaast de boekhandel Steven Sterk en het Griekse restaurant Sirtaki. Voor velen zal dit gedeelte een bekend stukje Utrecht zijn. Weinigen zullen echter op de hoogte zijn van de oorspronkelijke bestemming. Deze panden aan de Servetstraat en het terrein hierachter vormden namelijk de bakermat van de bekende negentiende-eeuwse (tuin)architectenfamilie Van Lunteren. Hier woonden drie generaties Van Lunteren en hier was hun kwekerij gevestigd. Een groot aantal ontwerpen voor tuinen en gebouwen zijn hier tot stand gekomen en een aantal van de meer dan honderd jaar oude bomen op verschillende buitenplaatsen zijn hier gekweekt.

Het grondgebied tussen de Servetstraat, het Wed, het Munsterkerkhof en de Lichte en Donkere Gaard is vanaf de aankoop in 1802 door Hendrik van Lunteren tot het uit handen gaan in 1911 uitgegroeid tot een Van Lunteren-enclave. Rondom de kwekerij werden door Samuel van Lunteren en zijn zoon Izaak huizen die zijn gebouwd en bewoond door de verschillende generaties Van Lunteren.

Tijderis het onderzoek voor mijn doctoraalscriptie over Samuel van Lunteren heb ik het Gemeentearchief van Utrecht geraadpleegd voor gegevens over de achtergronden van de familie van Lunteren en hun kwekerij.[1] Met name het Volkstellingsregister uit 1830,

de adresboeken van 1850 tot 1925, de gemeentelijke kadasterkaart uit 1830 en de verschillende bouwtekeningen van Samuel en zijn zoon Izaak van Lunteren vormen bruikbare en primaire bronnen. Om een duidelijk beeld te krijgen van het werk van Samuel van Lunteren, zijn vader Hendrik en zijn zoon Izaak, is een inzicht van de levensloop van de familie van Lunteren en de situatie van hun kwekerij en woonhuizen aan de Servetstraat onmisbaar.

Het ontstaan van de kwekerij

Hendrik van Lunteren (1780-1848) was de eerste die in 1803 voet zette op het stuk grond van de voormalige Bisschopshof. Pas in 1924 verdween de laatste nazaat hier. Hendrik van Lunteren is de meest bekende van de familie en naar zijn werk is recentelijk onderzoek verricht.[2], [3] Zijn zoon Samuel van Lunteren (1813-1877) heeft het grootste aantal parken en gebouwen op zijn naam staan. [4] Hoewel zijn werk de laatste jaren meer belangstelling heeft gekregen is een groot deel van zijn oeuvre niet of onzorgvuldig gedocumenteerd.

De zoon van Samuel van Lunteren, Izaak Hendrik Jacobus van Lunteren (1843-1921) was architect en heeft een beperkt oeuvre achtergelaten. De overige familieleden die zich op het vakgebied van hun voorvader begeven hebben, waren boomkwekers en hebben voor zover bekend geen ontwerpen achtergelaten.[5]

De basis voor het ontstaan van de kwekerij vormt de nalatenschap van Hendrik Swellengrebbel jr., eigenaar van de buitenplaats Schoonoord te Doorn. De vader van Hendrik van Lunteren, Gijsbert van Lunteren, werkte hier als daghuurder voor Hendrik Swellengrebbel sr. die van 1739 tot 1750 gouverneur van de Kaapkolonie was. Zijn zoon Hendrik Swellengrebbel jr., die na het overlijden van zijn vader in 1760, het landgoed permanent ging bewonen, zorgde voor de komst van een omvangrijke botanische verzameling op Schoonoord. Voor Hendrik, die samen met zijn twee jaar oudere broer Dirk op het landgoed was gaan werken, was Hendrik Swellengrebbel jr. de stimulerende persoon en leermeester voor het tuinmansvak. De erfenis die Hendrik Swellengrebbel jr.

na zijn overlijden op 18 februari 1803 naliet, getuigt van het respect en vertrouwen dat hij had in Hendrik van Lunteren: "(...) en daar mijn voornemen denzelven Hendrik van Lunteren in vertrouwen dat hij door een goed gedrag en voortdurende ijver en vlijt zich zulks zal blijfenswaardig maken, met den tijd in staat te stellen om als bloemist een ordentelijk bestaan te vinden. Bedeel ik aan hem, boven zijn aandeel als huisgenoot, een somme van tweeduizend gulden, en zich te Haarlem of elders een goede gelegenheid kan aanschaffen om aldaar het noodige tot soodanig een bestaan voor koop of huur te verkrijgen en hier beheer toe in staat te stellen, legatee ik hem direct na mijn overlijden, mijne geheele botanische verzameling, zoo van kasbolgewasche gelijk ook het regt van alle gewaschen, vast in den grond staand, zoveel stekken, of uitloopers als de planten lijden kunnen (...)".[6]

Een "goede gelegenheid" bood zich aan in Utrecht. De keuze voor Utrecht lag voor Hendrik van Lunteren meer voor de hand dan Haarlem. Utrecht was zijn geboortestreek en bovendien was de familie Zocher met hun kwekerij Rozenhagen al operationeel in Haarlem en omstreken.

Met de afbraak van de gebouwen van het middeleeuwse Bischoppelijk Paleis, in de volksmond paleis Lofen) was begin 1803 een gedeelte van de oude Bisschopshof bij de Domtoren vrijgekomen. In mei 1803, ruim drie maanden na het overlijden van Swellengrebbel jr. kocht Hendrik van Lunteren hier het "Open terrein, twee huizen annex uitgangen op den Servetstraat, het oud-Munsterkerkhof, de Donkere Gaard en het Wed". Deze huizen zijn de huidige adressen Servetstraat 1 (Grieks restaurant Sirtaki) en Servetstraat 3-5 (boekhandel Steven Sterk), tot de omnummering van 1890 waren dit respectievelijk Wijk F283 en F282.[7]

Een balansopmaak uit 1803 geeft aan dat Hendrik van Lunteren hier in hetzelfde jaar van aankoop de kwekerij liet bouwen: "timmerman - 2 kassen; metzelaar - kassen oranjerie; kassen; stenen - steenhouwer; loodgieter - lood op de kast; nieuwe pomp; planken voor de kast en oranjerie; kamer behangen; schilder - reparaten huis; timmerman - vermaken van een kamer; metzelaar -

vermaken van een kamer".[8] In beginsel bestond de kwekerij in ieder geval uit enkele kassen, een pomp en een oranjele. Pas in 1806 gaat Hendrik van Lunteren zich daadwerkelijk op de Servetstraat vestigen, zoals blijkt uit een transportlijst uit 1806 waarop staan vermeld: "botanische bezittingen, boeken, platen en prentwerken, mathematische en andere instrumenten, klederen en lijfgoed van de heer Swellengrebbel, bed, paviljoens en andere meubelen tot een kamer behorende, eigen ingekogte inboedel, bakken en glasramen tot de broeyerij behorende, constante penningen".[9]

De oude hofpoort uit 1635 die behouden is gebleven, diende als toegang tot de kwekerij. Op een foto uit 1933 is de naam van de kwekerij 'Flora's Hof' op de poort geschilderd en de naam van de volgende eigenaar Th. J. van Gendt. Deze monumentale poort heeft de kwekerij ongetwijfeld de nodige aantrekkingskracht en 'koninklijke' allure verschaft. (afb. 1)

afb.1: toegangspoort Flora's Hof. Foto uit 1933. Foto-en tekendienst RDMZ

Flora's Hof

Op 26 maart 1806 werd 'door Lodewijk Napoleon een octrooi tot

boomkweker en bloemist verleend en staat de kwekerij officieel ingeschreven onder de naam Flora's Hof. In zijn testament had Hendrik Swellengrebbel jr. overigens verboden "om gewaschen onder Swellengrebbels benaaming of van Schoonoord te verkoopen".[10]

Bijna twee jaar later, op 25 oktober 1808, wordt de kwekerij door Lodewijk Napoleon gepatenteerd als koninklijke kwekerij:

"L'Interdant Générale de la Maison du Roi, Conseiller de l'Etat Commandeur l'Ordre Royal. En vertu de l'accordé de Sa Majesté en date du 21 courant à 25 octobre les Sieurs H. van Lunteren & D. van Lunteren, en prendre le titre de Fleuristes du Roi, et à mettre l'inscription sur la porte de leur maison H. van Lunteren & D. van Lunteren doivent toujours rester assujetés au loit et règlement de la Police. Utrecht le 25 octobre 1808".[11] Met deze aanstellingsnota kan vastgesteld worden dat de broer van Hendrik van Lunteren, Dirk, mede-eigenaar was van de kwekerij.

De koninklijke aanstelling behoudt de familie Van Lunteren zolang zij de kwekerij in hun bezit hebben, tot in 1911.[12] Op een onderhoudsnota voor de tuin van Artis zijn zij de "hofleveranciers van H.M. de Koningin-Moeder", koningin Wilhelmina.[13]

In 1817 bezochten gedeputeerden van de *Caledonian Horticultural Society* Flora's Hof:

"We next paid a visit to the Garden of Flora, belonging to Messrs. Van Lunteren, who have long been established as florists and nurserymen at this place. Considered as a sale collection in a provincial town, this nursery-garden is respectable. One of the partners pointed out what were considered as rarities, and readily answered such inquiries as we made. Besides showy herbaceous plants, there is a considerable collection of ornamental shrubs and forest-trees, with a catalogue of which we were presented".[14] Voor een 'provincies-tad' als Utrecht moet de kwekerij in die tijd een ruim en divers aanbod aan planten en bomen verschaft hebben.

Drie catalogi van Flora's Hof zijn bewaard gebleven waarvan de originelen zich bevinden in het Arnold Arboretum van de Harvard University in Cambridge.[15] De catalogi geven een beeld van het aanbod in de kwekerij: "Vaste Planten voor de Volle Grond,

Kast en Oranjerey-Gewassen en Boomen en Heesters (...) Bij dezeelven ook te bekomen zijn, alle soorten van wild Plantzoen, Vruchtboomen als Appel, Peeren, Pruimen, Persiken, Wijngaarden, vaste Planten, Bloem-en Moesof Keuken-Zaaden, etc."

Volgens de beschrijving van N. van der Monde uit 1844 betekende de komst van de kwekerij een verbetering van het straatbeeld: "De schoone bloemen en het welige groen in dien Hof gekweekt, strelen alleraangenaamst het oog van den overbuur en voorbijganger, welk gezigt deze levendige straat, die ter zelfder tijd merklijk verbreed werd, tot groote sieraad verstrekt. De heer H. van Lunteren heeft, bij het koopen van dezen hof, hem met regt den naam van Flora's Hof gegeven. De fraaije bloemen en heesters, aldaar gekweekt, regtvaardigen volkomen deze benaming (...). Wij willen hier slechts bijvoegen dat dit gedeelte der stad, door het veranderen van dit hof in een bloemkwekerij in 1805, in verbetering veel gewonnen heeft".[16]

Vanaf 1830 werd Samuel van Lunteren mede-eigenaar en werden de werkzaamheden voortgezet onder naam van "H. van Lunteren & Zoon". Na de dood van Hendrik van Lunteren in 1848 en van Samuel van Lunteren in 1877 bleef dit ongewijzigd. De naam Flora's Hof voor de kwekerij veranderde evenmin en werd ook door de volgende eigenaar aangehouden.

In 1911, na het overlijden van Henri, de middelste zoon van Samuel van Lunteren, werd de kwekerij uit handen gegeven en overgenomen door Th. J. van Gendt.[17]

Het vak van Bloem-en Boomkweker en Architect

In de Volkstellingsregisters en adresboeken staan Hendrik en Samuel van Lunteren geregistreerd als "Bloemist, Boomkweker en Architect of Bouwmeester". In feite kon iedereen zich in die tijd architect noemen zonder officieel een opleiding te hebben gevolgd. Samuel van Lunteren heeft in tegenstelling tot zijn vader wel een opleiding tot architect genoten. Voor het vak van boomkweker en bloemist was zijn vader leermeester, die op zijn beurt bij Hendrik Swellengrebbel jr. in de leer was gegaan. De broer van Samuel van Lunteren, Ezaje Gijsbertus van Lunteren (1817-1884), staat in de

adresboeken van Utrecht vanaf 1850 ingeschreven op de Servetstraat 1 als Lid der Firma H. van Lunteren en Zoon en zal werkzaam zijn geweest in de kwekerij.

Volgens beschrijvingen van Christan Kramm zouden Hendrik en Samuel van Lunteren ruimschoots ervaring hebben opgedaan tijdens studiereizen naar België, Frankrijk, Duitsland en Engeland.[18] Kramm kan als tijdgenoot en architect als een betrouwbare bron beschouwd worden. Maar of vader en zoon Van Lunteren daadwerkelijk deze studiereizen hebben gemaakt is echter de vraag. Allereerst was zo'n reis in die tijd een enorme opgave en waarschijnlijk waren financiële middelen niet ruimschoots voorhanden. Hendrik van Lunteren stamt immers af van een dagloner en bovendien zal hij zich door de uitgaven voor grond, huizen en kwekerij aan het begin van zijn carrière geen grote reizen hebben kunnen veroorloven. Daarnaast zal niet veel tijd beschikbaar geweest zijn om voor lange tijd naar het buitenland af te reizen, gezien het grote aantal opdrachten die beiden tot aan hun dood uitgevoerd hebben.

Desalniettemin moet Samuel van Lunteren voor het bouwkundige vak zijn opleiding hebben gevolgd aan de Stadschool voor Teeken- en Bouwkunde te Utrecht. Zijn naam komt helaas niet voor op de leerlingenlijsten uit de periode 1822 tot en met 1863, zodat nadere gegevens hierover niet bekend zijn.[19] Kramm kan voor het bouwkundige vak als de leermeester van Samuel van Lunteren beschouwd worden. Kramm was tussen 1826 en 1866 directeur en docent van de Bouwkundige Afdeling van de Stadsschool. In 1841 en 1842 assisteerde Samuel van Lunteren Kramm bij de bouw van het Krankzinnigengesticht op de Lange Nieuwstraat in Utrecht. In 1862 volgt Samuel van Lunteren Christiaan Kramm op als correspondent van de Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst. Na zijn overlijden wordt Samuel van Lunteren in 1878 hierin opgevolgd door zijn zoon Izaak van Lunteren.[20]

Opmerkelijk is overigens dat Kramm in zijn overzichtswerk *De Levens en Werken der Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de vroegsten tijd tot op onzen tijd* uit 1857-1864 het oeuvre van Hendrik en Samuel van Lunteren ruim-

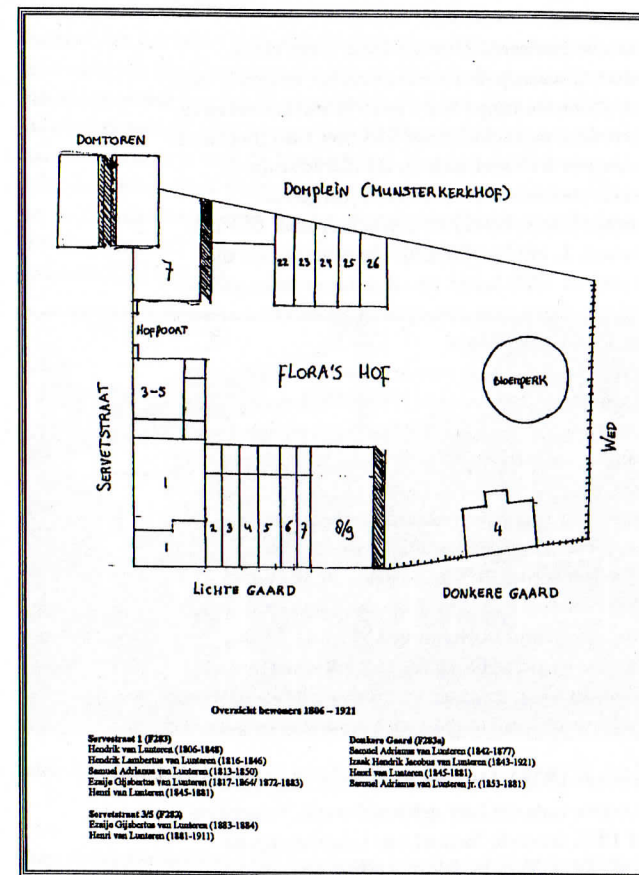
schoots vermeldt, terwijl de familie Zocher niet aanbod komt. En dat terwijl de Zochers in die tijd een even grote of zelfs grotere reputatie genoten. Een mogelijke verklaring is een reeks van kwesties die tussen Christiaan Kramm en Jan David Zocher jr. hebben gespeeld over de buitenplaats Het Hoogeland, het pand van de Duitse Orde op het Pieterskerkhof en een aantal herenhuizen aan de Asch van Wijckkade, allen te Utrecht. Dit heeft er mogelijk toe geleid dat Kramm besloot de familie Zocher in het geheel niet te noemen in zijn overzichtswerk en vader en zoon Van Lunteren daarentegen uitgebreid naar voren te halen. Het is echter dankzij Kramm's overzicht dat een groot aantal werken met grote zekerheid aan Hendrik en Samuel van Lunteren toegeschreven kunnen worden.

Naast het assisteren van Kramm in 1841 als architect, stond Samuel van Lunteren vanaf de begin jaren 1840 zijn vader bij in het ontwerpen van buitenplaatsen en landgoederen. Dat is af te leiden uit de ontwerpen die vanaf dat moment gesigeneerd zijn door *H. van Lunteren en Zoon*. Dit zijn bijvoorbeeld een onuitgevoerd ontwerp voor de Breede Riet en de Engelse tuin op het landgoed Twickel in Delden (1841), de tuin bij de Gelderse Toren in Spankeren (1844) en de aanleg van de diertuin Artis te Amsterdam (1842). Als zijn vader in 1848 overlijdt, voltooit Samuel van Lunteren zijn werkzaamheden voor de aanleg van het Engels Werk op de oude stadswallen in Zwolle. Hij zal hier tot 1864 bij betrokken zijn. In 1848 maakt hij ook zijn eerste zelfstandige werk, de aanleg van een park met oranje en serres bij het huis de Hemelse Berg in Oosterbeek. Hierna zal hij onophoudelijk betrokken zijn bij gevarieerde opdrachten: de aanleg van parken bij buitenplaatsen en stadswallen, de bouw van buitenhuizen met bijgebouwen, particuliere huizen en diverse publieke gebouwen.

Familie-enclave

In de ruim honderd jaar, vanaf de aankoop in 1803 tot aan de verkoop van de kwekerij in 1911, is het terrein tussen de

Servetstraat, het Wed, het Munsterkerkhof en de Lichte en Donkere Gaard uitgegroeid tot woon- en werkterrein van de familie van Lunteren. (afb. 2)

afb.2: Overzichtstekening woon- en werkterrein Van Lunteren

Dankzij het Volkstellingsregister en de adresboeken kan een beeld gegeven worden van de totstandkoming en het verloop van deze 'familie-enclave'.

Bovendien is de inrichting van het terrein tot op heden in hoofdlijnen identiek gebleven.

De kadasterkaart van de gemeente Utrecht 1832 is het eerste bruikbare kaartmateriaal waarop de indeling van het terrein te zien is.[21] Volgens de bijhorende legger was Hendrik van Lunteren de eigenaar van vijf percelen: perceelnummer 614 met tuin (het huidige hofje), perceelnummer 615 met huis en erf (Servetstraat 5, huidige Steven Sterk), perceelnummer 616 met bergplaats (Servetstraat 5, huidige Steven Sterk) en perceelnummer 617 met huis en erf (Servetstraat 1, huidige Sirtaki). De twee huizen die Hendrik van Lunteren in 1803 kocht zijn dus de perceelnummers 615 en 617. De ruimte daartussen was open of bebouwd met een schuur ten behoeve van opslagruimte.

Hendrik van Lunteren vestigde zich na zijn huwelijk met de welgestelde Maria Estoppey uit Houten (1786-1866) op Servetstraat 1. In dit huis zijn Samuel van Lunteren en zijn twee broers Hendrik Lambertus (1816-1853) en Ezaje Gijsbertus (1817-1884) grootgebracht.[22]

Hendrik van Lunteren en zijn vrouw bleven op de Servetstraat 1 wonen tot hun overlijden in respectievelijk 1848 en 1866. Hendrik Lambertus van Lunteren verliet na zijn huwelijk in 1846 met Wilhelmina van den Broek (1815-1881) het ouderlijk huis. Ezaje Gijsbertus verhuist kort na zijn huwelijk in 1864 met Alida Henrietta Gerardina de Wijs (1818-1883) naar de Ganzenmarkt (G275). Zij staat ingeschreven als modiste en als zij in 1872 weer terugkeren naar de Servetstraat 3-5, start zij hier de Firma gezusters de Wijs.

Op de kadasterkaart uit 1832 is de Donkere Gaard nog onbebouwd. Dit is het eerste huis dat hier gebouwd werd. Volgens de adresboeken vanaf 1850 woonde Samuel van Lunteren op de Donkere Gaard 4 (F283a). Van der Monde schrijft dat dit huis door Hendrik van Lunteren gebouwd werd: "De oostzijde van dezen gaard, is na het afbreken van het voormalige Bisschopshof

onbebouwd gebleven, tot dat er in het jaar 1842 een fraai woonhuis door den eigenaar van dezen hof, den heer H. van Lunteren, getimmerd werd, bij welke gelegenheid tevens de hooge muur, die deze straat een nog somberder aanzien gaf, vervangen werd door een ijzeren hek".[23] Met dit woonhuis wordt de woning van Samuel van Lunteren bedoeld dat hij zelf ontworpen heeft en niet zijn vader. In het Gemeentearchief van Utrecht bevindt zich een situatietekening van het Munsterkerkhof en het Wed uit 1878 die de omtrek van dit huis weergeeft.[24] Kenmerkend is de uitbouw aan de achterzijde naar de kwekerij toe. Het hek dat Van der Monde noemt, sloot tevens het terrein aan de zijde van het Wed af. In de Topografische Atlas van het gemeentearchief is een foto uit 1870 opgenomen die zicht geeft op deze zijde vanaf de kwekerij.[25] (afb. 3)

afb. 3: achterzijde kwekerij aan het Wed. Foto uit 1870. TA GAU

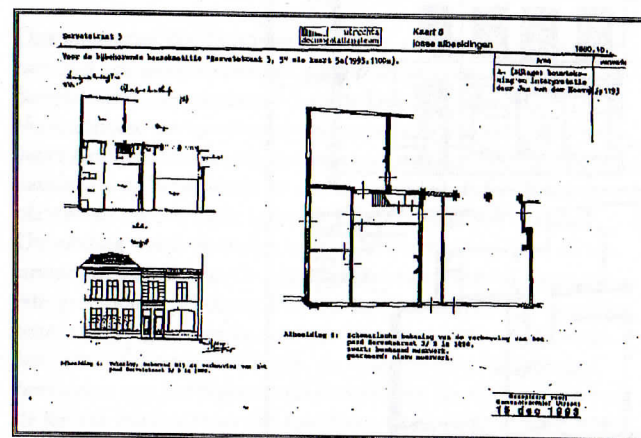
Aan de binnenzijde van het hek is een groot rond bloemperk met palmpflanzen te zien en achter het hek de huizen aan het Wed. De twee huizen links van zijn woonhuis, op de Lichte Gaard num-

mer 8 en 9 (F137 en F138), werden in 1859 door Samuel van Lunteren verbouwd tot één woonhuis. Uit 1858 bestaat een door hem gesigeneerde bouwtekening.[26] Hij zou de eigenaresse van de drie naast elkaar gelegen panden op de Lichte Gaard toestemming hebben gevraagd voor de verbouwing van de linker twee.[27] Samuel van Lunteren huwde in 1839 Maria Elisabeth Campagne (1814-1867) uit Utrecht. Elf kinderen kwamen ter wereld, waarvan er vijf vroegtijdig gestorven zijn. Twee zoons zijn hun vader in het voetspoor getreden. Izaak Hendrik Jacobus (1843-1921) volgde zijn vader op als architect en Hendrik (1845-1911), of Henri zoals hij zich zelf noemde, werd boomkweker. Henri verliet na zijn huwelijk in 1881 met Wilhelmina Elisabeth Boomkamp (geboren 1857) het ouderlijk huis en vestigde zich op de huidige Servetstraat 3-5, waar sinds 1872 ook zijn jongere broer Ezaje Gijsbertus en zijn vrouw Alida de Wijs weer woonachtig waren. De jongste zoon van Samuel van Lunteren, Samuel Adrianus van Lunteren jr. (1853-1892) bleef in het ouderlijk huis op de Donkere Gaard wonen. Hij staat hier als koopman ingeschreven als Lid der Firma Osti&Co van zijn zwager Nicolaas Clement Osti. Hij verhuist in 1888 naar de Oudegracht. Izaak Hendrik Jacobus verhuist in 1878 naar de Servetstraat 1. Hij trouwt in 1881 met Johanna Dorothea Hesselink (1852-1929) uit Dordrecht. Het echtpaar blijft kinderloos.

Als architect is Izaak verantwoordelijk voor een groot deel van de bouw en verbouwingen op en rondom de kwekerij. Tussen 1877 en 1879 bouwde hij een reeks van vijf herenhuizen aan het Munsterkerkhof (tegenwoordig het Domplein). Hiermee werd deze zijde van Flora's Hof door bebouwing afgesloten.[28] In de jaren 1880 verbouwde hij de panden op de Servetstraat grondig en ontstond de huidige gevelwand. De eerste wijziging vond plaats in 1880 waarbij het open terrein tussen de panden F282 en F283 verdween en een aaneengesloten gevel werd. Het deel dat hij hier tussen plaatste vormt de huidige ingangspartij van Steven Sterk. Nog steeds is duidelijk zichtbaar dat dit stuk later tussengevoegd is. De huidige nummering Servetstraat 3-5 is hier

vanuit te verklaren. Uit de adresboeken vanaf 1850 kan opgemaakt worden dat de panden op de Servetstraat 1 en 3-5 gedeeltelijk ten behoeve van de kwekerij en gedeeltelijk als woonruimte in gebruik was.

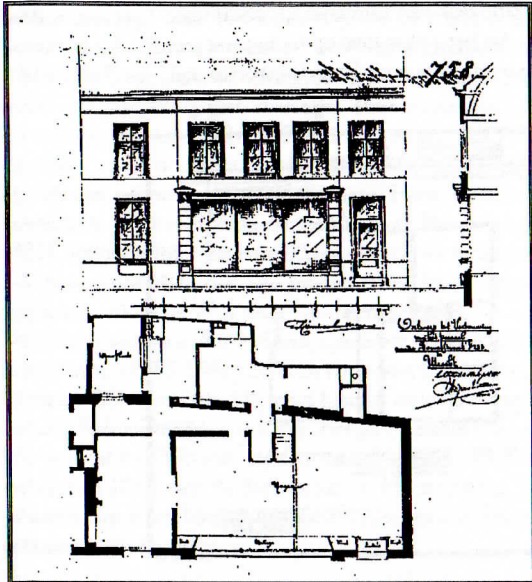
Op de plattegrondindeling van Izaak van Lunteren uit 1880 voor de Servetstraat 3-5 is te zien dat het linker deel op de begane grond gedeeltelijk ingericht is als woonruimte voor Ezaje Gijsbertus van Lunteren.[29] (afb. 4)

afb.4: plattegrond en opstand Servetstraat 3-5, I.H.J. van Lunteren 1880. GAU

Het rechterdeel, dat eerst de open plaats tussen de twee panden vormde, is bestemd als magazijn. Achter het huis bevindt zich het kantoor en de orangerie, deze zijn nu nog duidelijk herkenbaar. De bovenverdieping zal ingericht zijn geweest als woning voor Henri van Lunteren met zijn vrouw en drie kinderen. Het pand op de Servetstraat 1 werd in 1886 door Izaak van Lunteren verbouwd. De huidige gevel van restaurant Sirtaki met

rondbogen op de begane grond dateert echter van een latere periode. Op de plattegrond staat de indeling met magazijn, etalage, kasten en entree aangegeven.[30] (afb.5)

afb.5: plattegrond en opstand Servetstraat 1, I.H.J. van Lunteren 1886. GAU

Terwijl de Servetstraat 3-5 met kantoor en orangerie fungeerde als opslagplaats voor bomen, planten en materieel, moet de Servetstraat 1 als winkel en de opslag van kleiner materiaal ingericht zijn. Van de bovenverdieping is geen plattegrond bekend. Waarschijnlijk is deze eveneens als opslagruimte in gebruik omdat Izaak van Lunteren vanaf 1887 vanuit dit huis naar de Donkere Gaard 4 verhuist waar zojuist zijn jongere broer Samuel Adrianus jr. uit vertrokken is. Vanaf dan staan geen personen meer gere-

istreed op de Servetstraat 1.

In 1887 verbouwde Izaak van Lunteren tevens zijn woonhuis aan de Donkere Gaard.[31] De hoofdvorm met een uitbouw aan de achterzijde bleef hierbij behouden. Izaak van Lunteren overleed in 1921 en zijn vrouw in 1929. Hiermee is een einde gekomen aan de Van Lunteren-enclave in het hart van Utrecht. De overige nazaten van Van Lunteren hebben zich verspreid over het huidige centrum van Utrecht.

Drie generaties Van Lunteren hebben in een periode van ruim honderd jaar gewoond en gewerkt op de percelen van de Servetstraat 1, Servetstraat 3-5 en de Donkere Gaard 4. Verhuizingen, sterfgevallen en verbouwingen hebben geleid tot veranderingen. Het werkterrein bevond zich gedeeltelijk in de twee panden op de Servetstraat en op het terrein hierachter waar de planten en bomen in de kassen en in de volle grond stonden. Uitbreiding was onmogelijk vanwege de omsluiting door de vier straten. In de loop van de negentiende eeuw werd dit binnenterrein grotendeels bebouwd. Het huidige binnenhofje dat daardoor ontstond is tegenwoordig publiekelijk toegankelijk via de oude hofpoort. Het oude kantoortje, de orangerie en de fruitbomen herinneren aan het bestaan van de kwekerij. De oude huizen van de familie van Lunteren aan hun leven en bouwactiviteiten hier.

Als vervolg op dit artikel over de achtergronden van de familie van Lunteren en hun kwekerij zal in *Cascade* nog een beschrijving volgen van de werkzaamheden voor de dierentuin Artis.[32] Een groot deel van de correspondentie tussen de firma H. van Lunteren & Zoon en Artis over de aanleg en de onderhoudswerkzaamheden voor de tuinen van Artis is bewaard gebleven. Vanaf het eerste ontwerp door Hendrik en Samuel van Lunteren in 1842 tot het uithanden gaan van de familiekwakerij in 1911 zijn ontwerptekeningen, brieven en nota's bewaard gebleven. Deze documenten geven een goed beeld van de werkwijze van de familie van Lunteren en hun honderd jaar durende zorg voor het onderhoud van een door hen ontworpen en aangelegde tuin.

Noten

1. W.Waanders, *Het werk van Samuel van Lunteren, gebouwen en parken voor de 19de-eeuwse burgerij*, Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis Universiteit Utrecht, augustus 1997.
2. Pien Lammertse Tjalma, *Hendrik van Lunteren 1789-1848 tuinarchitect*. "Vermaard aanlegger van landgoederen en wat tot verfraaijng in het bouwkundige vak daarbij behoort" (Chr. Kramm) Doctoraalscriptie Kunstgeschiedenis VU Amsterdam, april 1996.
3. Bijlage I. Oeuvre Hendrik van Lunteren.
4. Bijlage II. Oeuvre Samuel van Lunteren.
5. Bijlage III. Oeuvre Izaak van Lunteren.
6. Stukken van de familie Estoppey en aanverwante families, inv.nr. 1179 GAU.
7. Tot 1890 zijn de inwoners op wijk-huisnummers geadresseerd, vanaf 1890 op straathuisnummers, GAU.
8. Inv.nr. 1179, GAU.
9. Inv.nr. 1179, GAU.
10. Inv.nr. 1179, GAU.
11. Aanstellingsnota H. en D. van Lunteren tot koninklijke bloemisten van Koning Louis op 25 oktober 1808. Inv.nr. 1183 GAU.
12. In de adresboeken van 1912 staat Th. J. van Gendt als bloemist geregistreerd op Servetstraat 3.
13. Particulier Archief Artis, archiefnr. 395. Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam. De familie van Lunteren is vanaf 1840 betrokken geweest bij de parkaanleg van Artis. In 1842 hebben Hendrik en Samuel van Lunteren een ontwerp gemaakt, vervolgens waren hun nazaten tot in 1911 verantwoordelijk voor het onderhoud.
14. U. Mehrrens, 'Randenbroek en de Tuinarchitect Hendrik van Lunteren', *De Woonstede door de Eeuwen heen*, no. 59 1983, p. 16-23. Het citaat komt uit het *Journal of a horticultural Tour through some parts of Flanders, Holland and the North of France in the Autumn of 1817 by a Deputation of the Caledonian Horticultural Society*, Edinburgh 1823, p.255.
15. J. Kuylen, C. Oldenburger-Ebbers, D. Wijnands, *Paradisus Batavus, Bibliografie van Plantencatalogi van Onderwijstuinen, Particuliere Tuinen en Kwekerscollecties in de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden (1550-1839)*, Wageningen 1983, p. 63-65, 67, 191-192.
16. N. van der Monde, *Geschied-en oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht*, Utrecht 1844, p. 346 en 367.
17. Uit bewaard gebleven correspondentie blijkt dat de firma H. van Lunteren & Zoon in 1899 en 1900 de tuin aanlegd heeft achter het in hetzelfde jaar door Zinsmeister ontworpen Sociëteitsgebouw P.H.R.M. op het Janskerkhof te Utrecht (particulier archief familie Zinsmeister).
18. Kramm, Chr., *De Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, Beeldhouwers, Graveurs en Bouwmeesters van de Vroegsten Tijd tot op onzen Tijd*, Amsterdam 1974 (zes delen, oorspronkelijke uitgave Utrecht, 1857-1864), p. 1023-1024.
19. 'Lijst van leerlingen van Stadsschool voor Teeken-en Bouwkunde tussen 1822 en 1863' in het Stadsarchief IV, nr. 984, Deel I-II-III-IV en de 'Legger der met de medaille bekroonde leerlingen van de Stads-Teekenscholen', archiefnr. 5 inv. nr. 986 GAU. 'Map Processen-Verbaal van beoordeling der prijsvragen 1834-1866', Archief IV, inv.nr. 985 GAU.
20. Bouwkundige Bijdragen deel 12 1862, p. 53 en deel 24 1878, p. 14.
21. OAT, GAU.
22. Samuel van Lunteren was niet de eerstgeborene, op 23 augustus 1807 was de eerste zoon geboren, deze overleed echter nog hetzelfde jaar.
23. N. van der Monde, 1844, p. 346.
24. GAU, T 1512 B, M24.
25. TA, GAU.
26. Bouwtekening Lichte Gaard, gesigneerd S.A. van Lunteren. M65, T426 GAU.
27. M.J. Dolfijn, E.M. Kylstra, J. Penders, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, geïllustreerde beschrijving deel*

IIIA/IIIB: De provincie Utrecht: De huizen binnen de singels, Den Haag 1989, p. 80-81. De bouwtekening wordt hierin onterecht toegeschreven aan Hendrik van Lunteren. Het signatuur is duidelijk van Samuel van Lunteren.

28. Damplein nrs. 22-26. Plattegronden en opstanden gedateerd en gesigneerd en gedateerd 24 januari 1878, Tekening 1522 A-B, Microfiche 13 GAU. Dolfijn, 1989, p. 30-31.

29. Plattegrond en opstand Servetstraat F282, gesigneerd en gedateerd 1880, SA 5, inv.nr. 389x GAU.

30. Plattegrond en opstand Servetstraat F283, gesigneerd en gedateerd 1886, Tekening 758, Microfiche 314 GAU.

31. Plattegrond begane grond en verdieping Donkere Gaard F283a, gesigneerd en gedateerd 27 april 1887, Tekening 109, Microfiche 152, GAU.

32. De beschrijving van de werkzaamheden voor Artis vormde een belangrijk aandeel in mijn doctoraalscriptie.

Bijlage I. Oeuvre Hendrik van Lunteren

1800-1810 Buitenplaats Vollenhoven, De Bilt (parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Van Groningen, 1999, p. 250-276.

1805-1808 Park Oudegein, Nieuwegein (parkaanleg).
Bron: Olde Meierink, 1996, p. 175.

1810 Huis te Brakel, Brakel (parkaanleg).
Bron: Lammertse-Tjalma, 1999, p. 44-45;
Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 97-98; Tromp, 1983, p. 24-27.

1812 De Poll, Voorst (parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Oldenburger 1996, p.159.

1814 Buitenplaats Randenbroek, Amersfoort (parkaanleg).

Bron: Lammertse-Tjalma, 1999, p. 44-45; Mehrrens, 1983; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 185-186.

1815 Landgoed Heiligenberg, Leusden (parkaanleg).

Bron: Kramm, 1974, p.1023; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 2030-231.

1820 Buitenplaats Mataram, Dalfsen (parkaanleg).

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Oldenburger-Ebbers, 1995, p.142-143.

1824 Huis 't Velde, Warnsveld.

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 167-168;
Lammertse-Tjalma, 1999, p. 44, 47.

1824 Nieuwebaan met park van Hoogeland en Oorsprongpark, Utrecht.

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 253.

1828 Buitenplaats Groot Engelenburg, Brummen.

Bron: Kramm, 1974, p. 1023.

1828-1848 Stadswallen Zwolle (parkaanleg 'Het Engelse Werk').

Bron: N. van Es. G. de Jong, 'Het Engelse Werk in Zwolle', *Groen* nr. 44 1988, p. 31-36; Kramm, 1974, p.1023.

1829 Stadswallen Amersfoort (parkaanleg).

Bron: Kramm, 1974, p. 1023.

1830 Kasteel Sterkenburg, Driebergen (parkaanleg).

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 219-220;
th.Wit, 1996, p. 8-15.

1832 Hunnerpark/'t Valkhof, Nijmegen (parkaanleg).

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 135.

1833 Buitenplaats Sandwijck/Dr. C. van Boezelaarpark, De Bilt.

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 207-208; Tromp,

- 1980; Van Groningen, 1999, p. 295.
- 1835 Buitenplaats Enghuizen, Hummelo (parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p. 1023. Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 125.
- 1840 Buitenplaats Rhederoord, De Steeg (parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Lammertse-Tjalma, 1999, p. 44-48.
- 1841-1846 Buitenplaats Twickel, Delden (ontwerp tuin Breede Riet (onuitgevoerd) en tuin bij oranje-
Bron: Jansen, 1988, p. 30, 54-56; Ontwerptekeningen Coll. Huisarchief Twickel, inv.nrs. 6315-1 en 6318-2,3,4; Oldenburger-Ebbers, 1995, p. 145-147.
- 1843-1844 Dierentuin Artis, Amsterdam (parkaanleg).
Bron: Particulier Archief Artis, inv.nrs. 395, GAA; Stadsgeheelten Plantage 122.22. E 4691, P.A. 395-4659 .GAA; Kramm, 1974, p. 1023; Natura Artis Magistra, 1977, p. 23, 24, 28
- 1844-1846 Gelderse Toren, Spankeren (ontwerp bouwhuis en parkaanleg i.s.m. Samuel van Lunteren).
Bron: Van der Wijck, 1983, p. 329; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 151.
- Bijlage II. Oeuvre Samuel van Lunteren**
- Buitenplaats Groot Engelenburg, Brummen (oranjerie en serres).
Bron: Chr. Kramm, *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters van de vroegsten tijd tot op onzen tijd*, Amsterdam 1974 (Utrecht 1857-1861), p. 2023.
- 1841-1842 Uitbreiding Krankzinnigengesticht Lange Nieuwstraat

- Utrecht (o.l.v.Christiaan Kramm).
Bron: Kramm, 1974, p. 1024.
- 1842-1852 Dierentuin Artis Amsterdam (parkaanleg i.s.m. Hendrik van Lunteren).
Bron: Particulier Archief Artis, Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam, archiefnr. 395.
Kramm, 1974, p.1023. L.Rieber, 'De Maatschappij ter Bevordering der Bouwkunst van 1842. *Bouwkundig Tijdschrift deel XII (deel 38 der Bouwkundige Bijdragen)*, p.7-8.
- 1844-1846 Huis De Gelderse Toren, Spankeren (verbouwing huis, bouwhuis en parkaanleg i.s.m. Hendrik van Lunteren).
Bron: Particulier Archief familie Rhemen van Rhemenshuizen, Rijksarchief Arnhem; H.W.M. van der Wijck, *De Nederlandse buitenplaats, aspecten van ontwikkeling, bescherming en herstel*, Alphen aan den Rijn 1983, p. 329.
- 1845-1847 Buitenplaats 't Schol, Wilp (parkaanleg).
Bron: R. van Hilten, H. Tromp, E. Blok, 't Schol, Van Leusen en Van Lunteren, *Cascade*, jaargang 3 no. 1-2 1994/1995, p. 4-7; C.S. Oldenburger-Ebbers, *Gids voor de Nederlandse tuin-en landschapsarchitectuur, deel Oosten Midden*, Rotterdam 1996, p. 329.
- 1846 Bad-en Waschinrichting Utrecht.
Bron: Kramm, 1974, p. 1024; Rieber, 1892, p. 7.
- 1848-1864 (?)Engelse werk Zwolle (parkaanleg op stadswallen, voltooiing werk Hendrik van Lunteren).
Bron: N. van Es, G. de Jong, 'Het Engelse Werk in Zwolle', *Groen* no. 44, 1988, p. 31-36; Kramm, 1974, p. 1023.Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 170; Rieber, 1892, p. 8.
- 1849 Buitenplaats De Hemelse Berg, Oosterbeek (parkaanleg met oranjerie en serres).
Bron: Kramm, 1974, p.1023; Rieber, 1892, p. 7.

- 1849-1853 Huis Gunterstein, Breukelen (parkaanleg en verbouwing koetshuis en orangerie).
Bron: ontwerptekening Engelsch Werk (1849), Stichting Ridderhofstad Gunterstein, inv.nr. B44-2 Prov. Atlas 1386 (repr.) RAU; C. Hensbergen, *Gunterstein: een Ridderhofstad aan de Vecht*, doctoraalscriptie Delft 1988, p.16-21; B. Olde Meierink e.a., *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht*, Utrecht 1995, p. 216; L.A. Quarles van Ufford, *Gunterstein, een Ridderhofstad aan de Vecht*, Alphen aan den Rijn 1979, p. 62 en 1980, p. 48.
- 1850-1851 Paleis Soestdijk, Soestbergen (ontwerp ijskelder).
Bron: ontwerptekening (ca. 1850), Coll. Huisarchief Archief Soestdijk; Kramm 1974, p. 1023; W. Reinink, J.G. Vermeulen, *Ijskelders, koeltechnieken van weleer*, Nieuwkoop 81, p. 200-202; H. Tromp, *Het Huys te Soestdijk. Het koninklijk paleis historisch gezien*, Amsterdam 1987, p. 135.
- 1850-1860 Huis Beeklust, Zeist (ontwerp huis en parkaanleg).
Bron: R. Blijdenstijn, *Zeist, groei en bouw, een inventarisatie van waardevolle gebouwen en gebieden*, Zeist 1984, p. 219-222; C.L. van Groningen, *De Utrechtse Heuvelrug. De Stichtse Lustwarande, buitens in het groen*, Zwolle 1999, p. 130, 202, 298-299; Kramm, 1974, p. 1023.
- 1856 Huis De Brink, Zeist (ontwerp huis en parkaanleg).
Bron: Van Groningen, 1999, p. 130-133, 200, 202, 289-299.
Buitenplaats Bloemenheuvel, Heinkenszand (ontwerp huis, stalgebouw en parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p.1023.
- 1857-1865 Kasteel Sandenburg, Nederlangbroek (verbouwing kasteel, ontwerp orangerie, koetshuis, toegangshuis en parkaanleg).
Bron: ontwerptekening oost-en zuidgevel, familiearchief Van Lynden van Sandenburg, inv.nrs. 278-3,

- 278-5 RAU-TA; R. Blijdenstijn e.a., *Monumenten inventarisatie provincie Utrecht*, p. 96-106; E. Geytenbeek, *Oranjerieën in Nederland*, Alphen aan den Rijn 1991, p. 206-209; Rieber, 1892, p. 8.
- 1858-1860 Huize Scherpenzeel, Scherpenzeel (verbouwing kasteel en parkaanleg).
Bron: M.A. Prins-Schimmel, *Huize Scherpenzeel: de geschiedenis van een versterkt huis tot gemeentehuis*, Putten 1983; ontwerptekeningen collectie gemeente Scherpenzeel, RAG Arnhem.
- 1858-1860 Buitenplaats Wulperhorst, Zeist (ontwerp huis en parkaanleg).
Bron: Blijdenstijn, 1984, p. 146-152. Van Groningen, 1999, p. 130-134, 189, 201, 202, 271; Werkgroep Kadastrale Atlas Provincie Utrecht/Zeister Historisch Genootschap Van de Poll Stichting, Sectie G derde blad, sectie F eerste blad, repr. 1996 GAZ.
- 1859 Stevensfundatie, Kruisstraat 90 Utrecht (ontwerp armen-en wezenhuis en parkaanleg).
Bron: Algemeen Plan gesigneerd en gedateerd 17 mei 1859, tekening 231, microfiche 58 en bouwplan (handgeschreven inv.nr. 389, GAU; Kramm, 1974, p. 1024.
- 1860 Eigen woonhuis, Lichte Gaard 8/9 Utrecht.
Bron: ontwerptekening gesigneerd en gedateerd 1859, tekening 231, microfiche 65 GAU; M.J. Dolfin, E.M. Kylstra, E.M. Penders, *De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst, geïllustreerde beschrijving deel IIIA/IIIB: de provincie Utrecht: de huizen binnen de singels*, Den Haag 1989, p. 80.
- 1859 Landgoed Heuven, Rheden (parkaanleg).
Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 146.
- 1860 Woning Plompetorengracht 9, Utrecht.
Bron: ontwerptekening gesigneerd en gedateerd 12-7-1860, tekening 426, microfiche 57 GAU; Dolfin,

- 1989, p. 71.
- 1861 Woning Brigittenstraat 4, Utrecht.
Bron: ontwerp-tekening gesig-neerd en gedateerd 14-5-1861, tekening 339, microfiche 68 GAU.
- 1861-1866 Kasteel Lunenburg, Langbroek (verbouwing kasteel en parkaanleg).
Bron: H.L. Janssen, J.M.M. Kylstra-Wiellnga, B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland, functie en vorm door de eeuwen heen*, Utrecht 1996; B. Olde Meierink, G. Baaren, G. Bosch van Drakestein, *Kastelen en Ridderhofsteden in de provincie Utrecht*, Utrecht 1995, p. 298; Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 226; Rieber, 1892, p. 8.
- 1861-1875 Villa Schothorst, Amersfoort (verbouwing huis, ontwerp koetshuis en parkaanleg).
Bron: ontwerp-tekening parkaanleg gesig-neerd en gedateerd november 1876; ontwerp-tekening koetshuis gesig-neerd en gedateerd juni 1871 Gemeentearchief Amersfoort; Rieber 1892, p. 8.
- 1862-1864 Huize Schoonoord, Doorn (ontwerp huis met koetshuis en stalling).
Bron: Rieber, 1892, p. 8.
- 1863-1866 Huize Lindenhorst, Driebergen (ontwerp huis met koetshuis en stalling).
Bron: Rieber, 1892, p. 8; Van Groningen, 1999, p. 137.
- 1864 Landgoed Nieuw Amelisweerd, Bunnik (verbouwing huis).
Bron: Olde Meierink, 1995, p. 110; R.J.H. Haaksma, 'Nieuw Amelisweerd', *De Woonstede door de eeuwen heen*, no. 106 1995, p. 16-27.
- 1867-1872 Landgoed Lauswolt, Beetsterzwaag (Fr.) (bouw huis met koetshuis, stalling, tuinmanswoning en parkaanleg).
Bron: tekeningen, bestekken, aanbestedingen, declaraties en correspondentie tussen Samuel van

- Lunteren en Jhr. Augustinus Lycklama à Nijeholt d.d. 1868-1872, particulier archief familie Lycklama à Nijeholt inv.nr. 244, Rijksarchief Leeuwarden; R. Elsward, P. Karstkarel, *Stinsen en adelijk wonen in Friesland*, Leeuwarden 1990, p. 127; E. Huisman, *Een kilometer adelijke huizen in Beetsterzwaag*, Leeuwarden 1986, p. 74-79.
- 1868 Stadsvilla Muntstraat 36-38, Wijk bij Duurstede (ontwerp huis en tuinaanleg).
Bron: advertentie van de aanbesteding aan S.A. van Lunteren voor 'het bouwen van een Heerenhuis en bijgebouwen' in *De Opmerker. Weekblad voor architecten, ingenieurs, fabrikanten, aannemers en werkbazen*, 20 juni 1868; F. Gaasbeek, M. Kooiman, B. Olde Meierink, *Wijk bij Duurstede: geschiedenis en architectuur*, Zeist 1991, p. 184-185; Monumenten Inventarisatie Project (MIP) Provincie Utrecht objectnummer WDB 133, p. 227 Rijksdienst voor de Monumentenzorg Zeist.
- 1869 Stadsvilla Mariënhove Singel 2, Wijk bij Duurstede (ontwerp huis en tuinaanleg).
Bron: Gaasbeek, 1991, p. 237-238; MIP Provincie Utrecht objectnummer WDB 218, p. 323.
- 1872 Huis De Treek, Leusden (ontwerp huis).
Bron: Rieber, 1892, p. 8.
- 1873-1876 Landgoed Vechtlust, Loenen (ontwerp koetshuis, tuinmanswoning, oranjerie, serres en bruggen).
Bron: Rieber, 1892, p. 8.
- 1873-1875 Woningen Lucasbolwerk 4-5, 7-8, 9-11, 12-13, Utrecht.
Bron: Dolfin, 1989, p. 71; Gemeentelijke Monumentencommissie Utrecht (red.), *Jongere bouwkunst in Utrecht: monumentale panden in de stad Utrecht uit de periode 1850-1940*, Utrecht 1986, p. 69, 70, 133; plattegronden en opstanden gesig-neerd en gedateerd 24 januari 1878, tekening 1522 A-B, microfiche 13 GAU 92, p. 8.

Ongedateerd

Landgoed Pietersberg, Oosterbeek (ontwerp oranje-
rie en serres en parkaanleg).

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Rieber, 1892, p. 8.

Landgoed Valkenberg, Oosterbeek (ontwerp oranje-
rie en parkaanleg).

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Rieber 1892, p. 8.

Landgoed Veldheim, Baarn (ontwerp oranje-
rie en serre).

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Rieber, 1892, p. 8.

Kerk en pastorie, Soesterberg.

Bron: Kramm, 1974, p. 1023; Rieber, 1892, p. 8.

Woning A. de Wilde bij de Willemsbrug, Utrecht.

Bron: Kramm, 1974, p. 1024.

Woning W.H. de Heus op de Rijnkade, Utrecht.

Bron: Kramm, 1974, p. 1024.

Woonhuis Oudegracht 193, Utrecht.

Bron: ontwerp-tekening SA 5 nr. 91 (tot 1890 Oude gracht nr. 23,
na de omnummering nr. 193) GAU.

Onuitgevoerd

1841-1846 Buitenplaats Twickel, Delden (ontwerp Breede Riet en
Engelse Tuin bij oranje-rie i.s.m. Hendrik van
Lunteren).

Bron: Jansen, *Twickel te ambt Delden, deel I en II*.

*Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling
van Nederlandse historische tuinen, parken en
buitenplaatsen*, Zeist 1988; ontwerp-tekeningen
Collectie Huisarchief Twickel, inv.nrs. 6315-1 en
6318-2,3,4.

1859-1860 Park Lepelenburg, Utrecht (ontwerp parkaanleg

stadswallen met villa's, i.s.m. N.J. Kamperdijk).

Bron: ontwerp-tekening met tienregelig opschrift: *Plan
ter bebouwing van het bolwerk Lepelenburg, ontworpen
door S.A. van Lunteren en N.J. Kamperdijk, architecten.
Utrecht 1860*. Steendruk 1860 G.1.1. 56 TA GAU;
*Berigt omtrent eener maatschappij tot aanbouw van het
Bolwerk Lepelenburg te Utrecht, waarin de deelneming
is opgesteld ter kantore van de notaris H.A.R. Vosmaer
aan den Raad der Gemeente Utrecht d.d. februari 1861*,
Bibliotheek GAU.

1871 Kasteel den Ham, Vleuten (opmetingen t.b.v. ver-
bouwing).Bron: Olde Meierink, 1995, p. 227-229.

Toegeschreven

Deze toeschrijvingen worden door verschillende auteurs genoemd
of overgenomen. Volledigheidshalve neem ik deze werken op in het
oeuvre, hoewel ik van mening ben dat deze werken niet van de
hand van Samuel van Lunteren zijn.

1829-1847 Kasteel Maarsbergen, Maarsbergen (verbouwing kas-
teel en parkaanleg).

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 233.

1860 Kasteel Moersbergen, Doorn (verbouwing huis en
parkaanleg).

Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 212.

1861 Kasteel Nijenrode, Breukelen (verbouwing kasteel).

Bron: Janssen, 1996, p. 207.

1861 Speelhuisje bij boerderij Rijnvoort Langbroekerdijk
A78-80, Langbroek.

Bron: R. Blijdenstijn, M. Koolman, *Architectuur en
stedebouw in de provincie Utrecht 1850-1940*, Zwolle
1996, p. 66.

Bijlage III. Oeuvre Izaak van Lunteren

1873-1875 Woningen Lucas Bolwerk 4-5, 7-8, 9-16, Utrecht
(i.s.m.Samuel van Lunteren).

- Bron: ontwerptekeningen GAU, tekeningen 332, 1098 AB, 698 A-D, 1047 A-B; Dolfin, 1989, p.71; Gemeentelijke Monumentencommissie Utrecht, 1986, p. 69-70, 133.
- 1877-1879 Woonhuizen Damplein 22-26, Utrecht.
Bron: plattegronden en opstanden gesigneerd en gedateerd 24 januari 1878, tekening 1522 A-B, microfiche 13 GAU; Dolfin, 1989, p. 30-31.
- 1880 Woonhuis/kwekerij Flora's Hof Servetstraat 3-5, Utrecht (verbouwing).
Bron: plattegrond en opstand Servetstraat F283, gesigneerd en gedateerd 1886, tekening 758, microfiche 314 GAU.
- 1881 Woonhuis Lucas Bolwerk 6, Utrecht.
Bron: ontwerptekening, tekening 223 GAU.
- 1885 Woonhuis Lucas Bolwerk 17-18.
Bron: ontwerptekening, tekening 1885-44 GAU.
- 1886 Woonhuis/kwekerij Flora's Hof Servetstraat 1, Utrecht (verbouwing).
Bron: plattegrond en opstand Servetstraat F282, gesigneerd en gedateerd 1880, SA 5, inv.nr. 389x G.
- 1887 Eigen woonhuis Donkere Gaard 4, Utrecht (verbouwing).
Bron: plattegrond begane grond en verdieping Donkere Gaard F283a, gesigneerd en gedateerd 27 april 1887, tekening 109, microfiche 152, GAU.
- 1887-1888 Landgoed Oostbroek, De Bilt (huis en parkaanleg).
Bron: Oldenburger-Ebbers, 1996, p. 206-207; Van

- Groningen, 1999, p. 143-145, 205.
- 1901 Maliebaan 15, Utrecht.
Bron: Gemeentelijke Monumentencommissie Utrecht, p. 133; W. Reinink, *Landgoed Linschoten*, Bussum 1994, p. 12.
- 1902 Woonhuis Steenweg 3, Utrecht (verbouwing)
Bron: ontwerptekening gesigneerd en gedateerd 10 april 1902, tekening 118, microfiche 152 GAU.
- 1903 Villa Zuidboulevard, Noordwijk
Bron: Lammertse-Tjalma, 1996, p. 9 (noot 9).
- 1905 Woonhuis Lucas Bolwerk 17-18, Utrecht (verbouwing en aan bouw nummer 17) Bron: ontwerptekening 1905-44 GAU.